

Kelam Açısından Hz. Peygamberin Ümmiliği

* İsmail YÖRÜK

** İsmail ŞİK

ABSTRACT

Illiteracy (Ümmilik) of prophet Muhammed was evaluted unknown reading and writing by major intellectual of Islamic. We presented this concept wiht other means and semantics analysis in this work. We worked to analogy of dictionary and mean using Quran and Hadith We saw this i concept using in Islamic theology to defend fountainhead of Quran.

As a result we talked about this concept which went out of de original means and earned mean of term.

Keywords: *Illiteracy, concept, original means, mean of term, semantics analysis*

Giriş

İlahi vahyi tebliğ etmekle görevlendirilen peygamberlerin teşkil ettiği nübüvvet müessesesini korumayı amaçlayan Kelâm ilmi, onların sıfatlarını da nübüvvet görevi etrafında değerlendirir ve Allah'ın, onlara yüklediği bu görevi eksiksiz olarak yapabilmelerini sağlamak amacıyla zorunlu özel niteliklerini Kur'an ışığında açıklar.

Hız Peygamberin hayatı, doğumundan vefatına kadar bütün teferruatıyla araştırılmış, tarihi ve ilmi vesikalar ışığında en ince ayrıntısına kadar incelenmiştir. Anne ve babasının vefatı, önce dedesi sonra amcasının himayesinde büyütülmesi, evliliği, ticaretle uğraşması ve ilk vahye kadar olan süreç konuyla ilgili tarih ve siyer kitaplarında detaylı bir şekilde verilmiştir.¹ Bunların yanında Kur'an'ın Hz. Peygamberin ailevi ve toplumsal yaşantısı ile iç dünyasını yansıtan açıklamaları da, onun hayatının detayları hakkında daha derin bilgilere sahip olmamızı sağlamıştır.

Buna rağmen nübüvvetin sıhhatine inanmakla birlikte, Hz. Peygamberin risaletine karşı çıkanlar, onu bir çok şeyle suçlamışlar, onun hayatını en ince ayrıntısına kadar olumsuzluk bulmak umuduyla araştırmışlardır. Böyle bir gayret içerisine girenler özellikle onun, İslam Dininin kalbi, amelî ve ahlâkî düsturlarının ihtiva ettiği hususları daha önceki dini metinlerden alarak

* **Yrd. Doç. Dr.**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

** **Arş. Gör.**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

1 Fazlur Rahman, *İslâm*, Ankara 2000, s.53.

sistematik bir şekilde getirdiği iddiasında bulunmuşlardır. Ancak Kur'an, onların bu iddialarının doğru olmadığını, Hz. Peygamberin vahiyden önce okuma ve yazma bilmediğini açıklayarak çürütmüştür.² İslam Dini ile birlikte Hz. Peygamberin de savunuculuğunu üstlenen İslam düşünürleri bu konuya ayrı bir önem vermiş, Kur'an'ın Hz. Peygambere yüklediği ümmîlik vasfını, İslam düşüncesinin günümüze kadar olan serüveninde, Kur'an'ın bu açıklamasına da dayanarak çoğunlukla okuma-yazma bilmemek anlamında değerlendirmiştir.

Kur'an, Hz. Peygambere nispet ettiği ve var olması yönünden kati bir sıfat olan "ümmîlik" vasfını ne anlamda kullanılmıştır? Gerçekten okuma-yazma bilmemek manasına mı gelmektedir veya böyle değilse nasıl değerlendirilmelidir? Ayrıca Kur'an'da, onun vahiy öncesi okuma-yazma bilmediği açıkça ifade edildiği halde, bu sıfatı yine okuma-yazma bilmemek anlamına yorumlamak ne derece doğrudur? gibi sorular önemli bir konuyu işaret eder. Bu soruların cevabını bulmak amacıyla, önce ümmîliği etimolojik ve kavramsal açıdan değerlendirmek istiyoruz.

1. "Ümmî" Terimine Kavramsal Yaklaşımlar

1.1. "Ümmî" Teriminin Aslı ve Kavramsal Teşekkülü

Burada öncelikle *ümmî* kelimesinin Arapça'daki türetildiği kök ve ifade ettiği anlamların semantik tahlilini yaparak kavramsal teşekkülünü irdeleyeceğiz. Çünkü kelimenin bir anlamını tercih edip, diğerlerini dışarıda tutan yorumların meseleye bir yönden bakmaktan öteye gidemediğini, ayet ve hadislerde geçen ibareleri de tam karşılamadığını görmekteyiz.

Bu kavram "أُمِّي" kökünden türetildiği takdirde, anneye nispeten, "annesinden doğduğu gibi kalmış, tabiatı bozulmamış, değişmemiş, saf ve arı kalmış kimse" manasına gelir.³ Kelime nispet ifadesiyle anne tarafını tutan, anneye mensup olan anlamını taşımakla beraber, aynı zamanda yaratılış beraklığı, saflık ve merhamet anlamlarını da ifade eder.⁴

"أُمِّي" kökünden mensup olmak anlamında türetildiği kabul edilirse, "bağlı bulunduğu topluluğun veya kabilenin arasında yetişmiş, şahsiyeti doğuştan getirdiği melekeler ile şekillenmiş kişi" anlamına gelir. Kabilenin bir ferdi manasıyla, Hz. Peygambere nispeten "أُمِّي قُرَيْشِي" yani "Mekke'ye mensup" diye de kullanılmıştır.⁵ Nitekim Zemahşerî (538/1143) ve Fahrüddin Razî (606/1210) de kelimeyi "Arap toplumuna mensup kişi" anlamına almaktadırlar.⁶

"أُمِّي" = önder olmak" fiilinden müştak olduğu kabul edildiği takdirde ve peygambere nispet edildiğinde onun önderlik vasfına delalet eder. Bu mana-

2 Ankebut, 48.

3 Ebu'l-Bekâ, "ümmî" mad., *Külliyât*, Beyrut 1993.

4 Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, İstanbul 1991, s. 650.

5 el-Hallac, *et-Tavâsin*, Beyrut 1985, s.191; Suad Hakim, *el-Mucemu's-Sûfiyye el-Hikme fi Hudûd'il-Kelime*, Beyrut 1981, s.129.

6 ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf*, Beyrut 1995, C. IV, s.517; er-Razi, Fahrüddin, *et-Tefsirü'l-Kebir*, Beyrut 1995, C. XXX, s.4.

da Hz. Peygamber de içerisinde bulunduğu toplumun lideri olarak değerlendirilebilir. Buna göre cahiliye halkının sıfatı olan “ümmiyyun” tabiri ise “kitapsız ve inançsız halk” anlamına gelir⁷ ve peygamber bu halkın hem dini hem de siyasi lideri konumundadır. Eğer bu manaya geldiği kabul edilirse, “ümmîlik” vasfı, tüm peygamberler için vacip bir özellik olarak dikkate alınmak zorundadır.

Kelime konuşma dilinde genellikle okuma-yazma bilmeyen manasında kullanılır. Kişi annesinden doğduğunda yazıdan habersiz, bilgisiz olarak dünyaya gelir, yazı sonradan kazanılır. Bu açıdan ümmîlik de, “annesinden doğduğu gibi kalan, okuma-yazma öğrenmemiş” anlamında yaygın olarak kullanılan bir sıfattır.⁸ Ümmî kelimesinin bu anlamını kabul edenler, o devirde Arap toplumunun okuma yazma bilmeyen bir topluluk olması ve onlara göre Allah’ın bu ümmî (okuma-yazma bilmeyen) topluluğa YİNE kendileri gibi ümmî (okuma yazma bilmeyen) bir elçi göndermesini delil getirmişlerdir. Bu açıdan ümmî, yazı yazmayı bilmeyen insana, okuma yazma bilmeyen bir toplulukta yaşamış ve onlar gibi bu sıfatı taşıyarak büyümüş kişiye denir.

Ümmî terimi, okuma-yazmayı pek az kişinin bildiği ve bunun erkeklere mahsus olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır.⁹ Çünkü Arap toplumunun yazıyı Taif ahalisinden öğrendikleri, onların da Hira ahalisinden, Hira ahalisinin de Enbar ehlinden aldıkları rivayet edilir.¹⁰ İbn Haldun da (öl. 808/1405) cahiliye Arap toplumunun okuma yazmada geri kalmalarını, onların göçebe olarak yaşamalarına ve bunu da iptidai bir hayat tarzı içinde olmalarına bağlamıştır.¹¹ Burada Hz. Peygamberin ümmîliği, içinde yetiştiği toplumun ümmîliğinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu toplum, medeni bir hayata geçip ticaretle uğraşmaya başlayınca yazıya ihtiyaç duymuştur. Arap yazısının tarih bakımından en son dönem yazılarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Gerek Arap yazısının geç kullanılması, gerek ilk dönemlerde toplumun yazıya rağbet etmemesi, Hz Peygamberin geldiği devirde okuma-yazma bilenlerin sayısının çok az olmasının nedenleri olarak değerlendirilebilir.

Dil bilgini İbn Manzur, Arap Yarımadasında yaşayan toplumlar arasında oldukça meşhur olan ümmî kavramına, kökünden hareketle ilk olarak “*yazma bilmeyen*” anlamını verirken, Hz Peygamber hakkında “*okuma-yazma bilmemek*” manasına geldiğini söyler. Zaten Ümmî kelimesinin, Arap dilinde okuma-yazma bilmeyen, özellikle yazmayı bilmeyen kişi için kullanıldığını kaynaklar ifade etmektedir. Ancak bu, sadece yazmayı bilmeyen değil, okuma-yazma yoluyla elde edilen bilgileri bilmeyen ve doğduğu hal üzere kalmış kişiyi ifade eder. Kelimenin kökü olan “*ümm*” yani anne burada temeldir. Ümmî ise, annesinin kendisine verdiği bilgilerle yetinen, yaradılışı üzere kalmış kişidir.¹²

7 Ahmet Demirci, *İbn Hazm ve Zahirilik*, Kayseri 1996, s.64.

8 Abdullah Bostani, *el-Bostan Mucemu'l-Lugavi*, Lübnan 1996, s.31.

9 Nihad Çetin, “ümmî” mad., *İslam Ansiklopedisi* (MEB), İstanbul 1985, C. XIII, s. 104.

10 İbn Manzur, *Lisanü'l-Arap*, Beyrut 1990, C. XII, s.34; ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf*, C. IV, s.517.

11 İbn Haldun, *el-Mukaddime*, Beyrut 1990, C. II, s.412-413.

12 İbn Manzur, *age*, s.34.

Ümmü'l-Kitab'ın çoğunlukla "aklu'l-evvel", yani filozofların südür nazariyesindeki ilk basamak olarak açıklanmasının yanında¹³, Ümmü'l-Kitab'a nispeten Hz Peygambere ümmî denildiği şeklinde bir yaklaşım da söz konusudur. Buna göre Hz Peygamber için bir sıfat olarak kullanılan "ümmî" lafzı, vahyin muhatabı olması, *levh-i mahfuz*'dan aldığı bilgilerle, hiç örgün eğitim almaması ve okuma-yazma bilmemesine rağmen geçmiş milletler hakkında bir takım bilgiler vermesinin sebebi olarak değerlendirilmiştir.¹⁴

Mutasavvıflardan bir kısmı Hz. Peygamberin ümmîliğini "ilm-i ledün" tabiri ile açıklamışlardır. Bu gizli bir ilim olup, okuma-yazma eğitimi almamış, gönlünü Allah'a çevirmiş kişilerde bir takım bilgilerin ilham yoluyla vaki olmasını sağlar.¹⁵ Hz. Peygamberin Kur'an'da olmayan gelecekte ilgili bir takım haberler vermesi bunun eseridir. Çünkü bu ilme okuma yazma ile değil, kalplerin Allah'a yönelmesi, itaat ve ibadetle meşgul olunması yoluyla ulaşılır. İbn Arabî ise kelimeyi lügat anlamının dışında ıstılahî bir anlamda değerlendirmiştir. Ona göre ümmî kelimesinin anlamı "Kalbin, akli ve dini konularda nazari fikirler (şüphe ve faraziye) den uzak ve selim olması" demektir.¹⁶

Ümmî tabiri bazı alimlere göre, Yahudi veya Hristiyan olmayan müşrik Araplar için kullanılır.¹⁷ Böylece onlar, okuyup yazan, hatta bilgili olan kimseleri de ümmîler sınıfına dahil etmektedirler. Nitekim Yahudilerin, peygamber gönderilmemiş toplumları ümmî olarak isimlendirdikleri gibi, kendilerinden olmayan Araplara da ümmî (Gentile) dedikleri rivayet edilir.¹⁸

Bilgileri kitabi olmayan, aralarında okuyup yazma bilenlerin çok az olduğu, basit bir yazının ancak sınırlı bir grup tarafından kullanıldığı müşrik Arapların yanında, okuma-yazma bilmedikleri için dini bilgilerini doğrudan Tevrat'tan almamış olan, sadece taklitle yetinen ve kendilerine söyleneni kabul eden Yahudi topluluğunun da ümmî olduğu söylenmiştir.¹⁹

Lügatlerin bu kelimenin etimolojisi ve aşıyla ilgili olarak verdikleri bilgileri değerlendirdiğimizde, onun birbirinden farklı birkaç anlama geldiğini görürüz. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: Kitabi bilgilerle zihni ve gönlü doldurulmamış, okuma-yazma bilmeyen, annesinden doğduğu gibi saf ve arı kâş, Mekke'ye mensup, Yahudi olmayan ve o bölgede yaşayan insan topluluğu (Araplar), içinde yaşadığı toplumun lideri, tasavvufi ilme sahip olup kitabi eğitim almamış bilge kişi, Yahudilerden okuma-yazma bilmeyen bir topluluk, müşrik olan Araplar.

Kelimenin kavramsal teşekkülünü daha iyi anlayabilmek için Kur'an ve Hadis'te kullanıldığı anlamlara bakmakta fayda görüyoruz.

13 Cürçani, *et-Ta'rifât*, Beyrut 2000, s. 28.

14 Suad Hakim, *age*, s.130.

15 İbn Arabî, *el-Futuhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1329, C. II, s.244-245.

16 İbn Arabî, *age*, C. II, s. 244.

17 er-Razî, *age*, C.VII, s.231.

18 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul 1993, C. I, s.557; Ömer

Özsoy & İlhamî Güler, *Konularına Göre Sistematik Kur'an Fihristi*, Ankara 1998, s. 570.

19 er-Razî, *age*, C. II, s. 149; Suad Hakim, *age*, s.131.

1.2. Kur'an'da "Ümmî" Kavramı

Ümmî kelimesi, Kur'an'da iki yerde tekil, dört yerde de çoğul olmak üzere altı yerde geçmektedir²⁰ ve kavramsal olarak lügat anlamlarına yakın manalarda kullanılmıştır. Kelimenin ayetlerdeki kullanım şekli ve kullanıldığı anlamlar göz önüne alındığında bunları bir kaç grupta toplamak mümkündür:

• a) "Onlardan **ümmîler** vardır ki bir takım kuruntular hariç kitabı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bildiklerinin hepsi sadece zan ve tahminden ibarettir."²¹

Bu ayetteki "ümmîler" kelimesinden kasıt yazması güzel olmayan, Tevrat'ı incelemeyen ve ondaki gerçekleri araştırmayan Yahudilerdir.²² Razî bu ayetin açıklamasında, Yahudilerin kendi aralarında dört gruba ayrıldıklarını ve bu dört grubun ismini saydıktan sonra dördüncü grubun bu ayette zikredilen "ümmîler" in, Tevrat hakkında kitabi bilgileri olmayan, taklit ve kulaktan dolma bilgilerle iman edenler olduğunu, bundan dolayı Allah tarafından inatçılıkla vasıflandırıldığını söylemiştir.²³ Elmalılı ise bu ayetin yorumunda Yahudilerden bir kısmının Tevrat'ta bildirildiği şekliyle Hz Muhammed'in vasıflarını bildiklerini, fakat bunları gizlediklerini, bir kısmının da okuma yazma bil-meyip kitabı (Tevrat) anlamayan "ümmîler" olduğunu ifade etmiştir.²⁴

b) "Ehli kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal bıraksanız onu sana noksansız iade eder. Fakat öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan tepesine dikilip durmazsan onu sana iade etmez. Çünkü bunlar, **ümmîlerin** malını almakta bizim için hiçbir vebal yoktur derler. Allah karşısında bile yalan söylerler."²⁵

Ayetteki "ümmîler" kavramıyla, genel anlamda Ehl-i Kitaptan olmayan, yani ilahi kitaba dayalı bir dinleri bulunmayanlar kastedilmektedir. Bilindiği üzere Yahudiler, Ehl-i Kitaptan olmayanları ümmî olarak isimlendiriyor ve Tevrat'ta, mallarına veya canlarına zarar verme bakımından herhangi bir yasaklama bulunmaması dolayısıyla kendilerine muhalif olan herkese yapılan zulmü helal kabul ediyorlardı.²⁶

c) "Çünkü **ümmîler** arasında kendilerine Allah'ın ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Halbuki onlar apaçık bir sapıklık içerisindeydiler."²⁷

Bu ayette geçen "ümmîler" kelimesi, Hz Peygamberin de içinde yaşadığı Arap milletine mensup olanlar manasına gelmektedir.²⁸ O devirde Araplar, diğer toplumlara göre okuma ve yazması olmayan bir topluluk olarak dikkati çekmektedir.²⁹ İbn Abbas ise kelimenin, kendilerine bir peygamber gön-

20 Muhammed Fuad Abdülbaki, *Mucemü'l-Müfrehes li Elfâz'l-Kur'ani'l-Kerim*, Beyrut 1995, s. 81.

21 Bakara, 78.

22 ez-Zemahşeri, age, C.I, s. 158.

23 er-Razi, age, C. II, s.149.

24 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, trs., C. I, s. 392-393.

25 Al-i İmran, 75.

26 ez- Zemahşeri, age, C. I, s.367.

27 Cuma, 2.

28 ez- Zemahşeri, age, C. IV, s.517; er-Razi, age, C. XXX, s.4.

29 ez- Zemahşeri, age, C. IV, s.517

derilmeyen ve ilahi bir kitabı olmayan kimseler manasına geldiğini söylemiştir.³⁰

d) “Eğer, seninle tartışmaya girerlerse de ki: Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah’a teslim ettim. Ehli kitaba ve **ümmîlere** de de ki: Siz de Allah’a teslim oldunuz mu? Eğer teslim olurlarsa doğruyu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirirlerse sana düşen yalnızca duyurmaktır. Allah kullarını çok iyi görür.”³¹

Bu ayette geçen ümmîlerden maksat putlara tapan müşrik Araplardır. Razi’ye göre Arap müşrikleri iki bakımdan ümmî olarak vasıflandırılmıştır:

1. Arap müşrikleri ilahi kitabı inkar ettikleri için, okuma-yazma bilmeyen kimseye benzetilmek suretiyle ümmî olarak nitelendirilmiştir.

2. Okuma-yazma bilmediklerinden dolayı ümmîlik onlara genel bir vasıf olarak verilmiştir. Aralarında nadiren de olsa okuma yazma bilen kişiler bulunmuş olabilir, fakat bu yaygın bir durum değildir.³²

Surenin devamında Allah’ın ayetlerini okuyan, nefislerini temizleyip, onlara kendilerinden, Allah’ın hikmet dolu kitabını öğreten bir resul gönderdiği belirtilmiştir. Arapların çoğu okur yazar değildi. Böyle olanlara “ümmî” denir. Aslında bu ayette son peygamber Hz. Muhammed’in ne ölçüde büyük bir mürşit ve eğitimci olduğuna dikkat çekilmektedir. Çünkü kaba ve cahil, aynı zamanda azgın ve talancı dağınık bir milleti toparlayıp, medeni bir millet düzeyine getirmek ve sonra da dünya milletlerini gafletten uyandırıp yeni bir medeniyet düzeni getirerek onlara model ve örnek olmak, üstün bir başarı ve büyük bir devrim olarak değerlendirilebilir.³³

e) “Yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o **ümmî peygambere** uyanlar (var ya) İşte o peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten men eder. Onlara temiz (ve güzel) şeyleri helal, pis (ve zararlı) şeyleri haram kılar. Ve üzerlerindeki ağırlıkları, sırtındaki zincirleri atar (hata ile adam öldürmekteki kıyas icrasını ve günah işleyen azaların, pislik değen elbisenin kesilmesi gibi ağır teklifleri kaldırır.) O peygambere inanıp Ona saygı gösteren, yardım eden ve Onunla birlikte gönderilen nura uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.”³⁴ ve “De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah’ın gönderdiği elçiyim. Ondan başka Tanrı yoktur. O, diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah’a ve Onun **ümmî** Resulüne, Allah’a ve Onun kelimelerine gönülden inanan Resulüne iman edin. Ona uyun ki doğru yolu bulasınız.”³⁵

Bu ayetlerde Hz. Peygamber açık bir şekilde “ümmî” olarak vasıflandırılmaktadır. Aynı zamanda Hz. Peygamberden: “Biz ümmî bir toplumuz yazmayı ve hesap yapmayı bilmeyiz.”³⁶ şeklinde rivayet edilen bir hadiste de “ümmî” kavramı Arap toplumunun bir özelliği olarak zikredilmiştir. Kelimenin bura-

30 er-Razi, age, C. XXX, s.4.; İzzet Derzeve, *et-Tefsirü'l-Hadis*, Beyrut 2000, C.V, s.540.

31 Al-i İmran, 20.

32 er-Razi, age, C. VII, s.231.

33 Celal Yıldırım, *Tefsirli Kur'an Meali*, C.II, s. 1109.

34 Araf, 157.

35 Araf, 158.

36 er-Razi, age, C.XV., s. 20.

daki manası en genel anlamıyla yazmayı ve hesap yapmayı bilmemek demektir. Dolayısıyla ayetlerde geçen “ümmî” kavramları Resulullah’ın bir vasfıdır. Allah’ın Onu bu vasıfla açıklaması, ümmî olduğu halde ilmin bütün mükemmelliğine sahip olmasındandır ve bu durum Hz. Peygamber için bir mucize olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Razi bu ayetlerde geçen “ümmî” kelimesinin iki manada değerlendirilebileceğini söylemiş, kelimenin ilk anlamının anneye nispet olduğunu, Hz Peygamberin de bununla vasıflandırıldığını dile getirmiş ve kelimenin bu manada yazma bilmemek, doğduğu hal üzere kalmak manasına geldiğini, ikinci olarak ise “ümmü’l-kurâ”, yani “şehirlerin anası Mekke’ye mensup” anlamına alınabileceğini vurgulamıştır.³⁷

Kur’an, son nebinin ümmîlik vasfı üzerinde özellikle durduğu gibi, onun hitap ettiği neslin de ümmî olduğuna dikkat çekmiştir. Bu nedenle ümmîlik, vahyin ilk muhataplarını oluşturan insan ve toplum gibi iki taraf açısından önemli bir vasıftır.

1.3.Hadislerde Ümmîlik

Hadis kitaplarında Hz. Muhammed’den gelen rivayetlere baktığımızda, Kur’an’da olduğu gibi ümmî bir topluluktan bahseden ve Hz. Muhammed’in de içerisinde bulunduğu topluluğu ümmî olarak vasıflandıran ibarelerin birkaç farklı anlamda kullanıldığını görmekteyiz:

“Biz **ümmî** bir milletiz. Yazamayız, hesap yapamayız.”³⁸

“Ben **ümmî** bir millete gönderildim. Bunların arasında yaşlı kadınlar, ihtiyar erkekler, oğlanlar, kızlar, hiç kitap okumayan adamlar var.”³⁹

“Ben şahitlik ederim ki sen **ümmîlerin** peygamberisin.”⁴⁰

Burada “ümmîler”den kastın, Hz. Peygamberin içerisinde bulunduğu Arap toplumu olduğu kesindir. Ancak problem bu vasfın hangi özelliklerinden dolayı ve hangi anlamda onlara verildiğidir. Hadislerin ilkinde ümmîlik vasfının yanında yazı yazamama ve hesap yapamama gibi özellikler beraberce zikredilmiştir. İkinci hadiste Hz Peygamberin içinde bulunduğu toplumun bir takım özelliklerini ve kimlerden oluştuğunu açıklayan bir üslup vardır. Üçüncüsünde ise direk “ümmîlerin peygamberi” lafzı bulunmaktadır. Bu hadisteki “ümmî” kavramını “İslam ümmeti” şeklinde yorumlarsak, her zaman ona “okuma-yazma bilmemek” gibi genel bir anlam yüklememiz mümkün olmamaktadır. Çünkü dün olduğu gibi bugün de İslam toplumuna mensup bir çok kişi okuma-yazma öğrenmiş ve öğretmiş, bu sayede sayılı bir çok alim yetişmiştir. Aynı zamanda kelimeyi saf ve arı kalmış anlamına almak da mümkün değildir, çünkü Allah’ın, onlara peygamber göndermesinin bir sebebi de, onların fıtrat bakımından olması gereken bu saflıktan çıkıp sapkınlaşmalarıdır. Eğer ifade Hz. Peygamberin yaşadığı dönemdeki Araplar olarak alınırsa, hem dün

37 er-Razi, *age*, C.VIII, s.114.

38 Buhari, *Sahihu’l-Buhari*, İstanbul 1982, C. II, savm 13; Ahmed b Hanbel, *Müsned*, İstanbul 1982, 3, 122,129; Ebu Davud, *es-Sünen*, İstanbul 1981, C. II, savm 3.

39 Tirmizi, *es-Sahih*, İstanbul 1982, C.V, Kur’an 9; Ahmed b. Hanbel, *age*, 5,132.

40 Buhari, *age*, C. II, cenâiz, 79; C. III, cihad 178.

hem de bugün için aynı sonucu verir. Bu anlam Hz. Peygamberin evrenselliğine zarar vermez, çünkü onun hitap ettiği ilk topluluk, içlerinden çıktığı bedevi Araplardır ve buradaki ümmîlerden kasıt da onlardır.

“Ümmî” kelimesi yine Hz. Peygamberi nitelendiren ve onun ümmîliğinden bahseden, fakat ne anlama geldiği açık olmayan “*ümmî Peygamber...*”⁴¹ şeklinde, ona ait bir sıfat olarak kullanılmıştır. Buradaki “*ümmî*” kelimesi yukarıda saydığımız anlamlarından her hangi birine gelecek şekilde yorumlanabilir.

Son olarak bazı yorumlara kaynaklık ettiğini de düşündüğümüz bir hadisten bahsetmek istiyoruz. Bu hadisi diğerlerinden ayıran en önemli etken, lafzi olarak onun metninde yazı yazan (kâtip) ibaresinin bulunması ve bunun zıttı olarak da ümmîliğin zikredilmiş olmasıdır. Hadis şöyle gelmektedir: “*Her mümin ya ümmî ya da kâtipdir.*”⁴² Bu hadiste ise Hz. Peygamber müminleri okuma bilen ve bilmeyen anlamına iki gruba ayırmış; okuma bilenleri “*kâtip*”, okuma bilmeyenleri “*ümmî*” olarak isimlendirmiştir. Burada kelime açıkça “yazma bilmeyen” anlamına gelmektedir.

Burada hadislerin sened açısından tenkidine girmeden, sadece metindeki anlamları üzerinde bir değerlendirme yapmak istiyoruz. Eğer Hz. Peygamberin ümmîliği okuma-yazma bilmemek anlamına alınır ve ileriki dönemde okuma-yazma öğrendiği ya da en azından okuma öğrendiği kabul edilirse, bu takdirde, o andan itibaren onun ümmîlik vasfı ile nitelendirilmesi mümkün olmaz. Yine kelime okuma-yazma bilmemek anlamına alınırsa Arap toplumunun ümmîlikle nitelendirilmesi bir takım sıkıntıları da beraberinde getirecektir. Çünkü Arapça dil bilgisi kurallarına göre içinde bir tane de olsa okuma-yazma bilen kişi varsa, o toplum tamamen okuma yazma bilmeyen topluluk anlamına “*ümmiyyun*” olmakla nitelendirilemez.⁴³ Aynı durum yazılı metinlerden eğitim almak ya da kitabi bilgiye sahip olmak için de geçerlidir. “Çoğunluğu ya da onlardan bir kısmı ümmî idi.” gibi ifadeler zikredilmiş olsaydı, kelimeyi okuma-yazma bilmemek anlamına almak daha kolay olacaktı. Fakat ifade genel olduğundan bu anlama gelmesi yukarıda saydığımız sebepten dolayı uzak bir ihtimaldir.

Ayrıca daha önce bahsettiğimiz, müminlerin “*ümmî*” (okuma-yazma bilmemesi) ya da kâtip (okuma-yazma bilmesi) olmalarından bahseden hadisle, diğer hadisler arasında da bir çelişki görünmektedir. Eğer ümmîlik okuma-yazma bilmeyen anlamına alınıyorsa, “Biz ümmîyiz, ümmî bir milletiz.” ifadesi, “okuma-yazma bilmeyiz.” anlamına gelir. Bunları söyleyen bir Peygamberin daha sonraki bir dönemde “Bizlerden bir kısmı ya kâtip ya da ümmîdir.” demesi zamanın şartlarıyla değişmiş okuma-yazma oranıyla açıklanabilir. Aksi durumda yukarıda zikredilen ilk hadisle diğer hadisler arasında bir çelişki olacaktır. Fakat kelime “Araplardan olan” anla-

41 Müslim, *el-Cami'u's-Sahih*, (thk: M. Fuad Abdülbaki), İstanbul 1982, iman 131; Davud, *age*, C. II, salat 179; en-Nesâî, *es-Sünen*, iman 19; İbn Mace, *es-Sünen*, mukaddime 11.

42 Ahmed b Hanbel, *age*, 3, 206, 207.

43 Nezir Muhammed Mektebi, *ed-Durusu'n-Nahviyye*, Dimeşk 1994, C.III, s.324-329.

mina alınırsa bu çelişki ortadan kalkar ve böylece tüm hadisler için aynı açılımı sağlayabilir.

Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz: Hadislerde geçen “*ümmî*” lafzına yukarıda saydığımız anlamlardan hangisinin verilebileceği tartışma konusudur. Ayetlerde de olduğu gibi, kelimeyi her zaman için geçerli olan bir anlamı yorumlamak oldukça zordur ve kelimeyi geçtiği yere ve konuma göre tarihi bilgiler ışığında yorumlamak tavsiye edilen usul olacaktır.

2. Kelam Açısından Hz. Muhammed’in Ümmîliği

Kelam ilmi nübüvvet konusuna ilahi dinin varlığı ve sıhhati açısından önemli bir yapı olarak bakmış, bu nedenle onların zorunlu vasıflarını detaylı bir şekilde işlemiştir. Hz. Muhammed’in ümmîliği de bu kategoride değerlendirilebilir mi? sorusunu cevaplamadan önce peygamberlerin bu zorunlu sıfatları hakkında genel bir bilgi vermekte fayda görmekteyiz. Peygamberlerin sıfatlarını caiz ve vacip olan sıfatlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Sırasıyla vacip sıfatlardan başlayarak ele aldığımızda şunları söyleyebiliriz: Peygamberler *ismet*, *emanet*, *tebliğ*, *fetanet*, *sıdk* gibi vasıflara sahiptir. Tüm peygamberlerde ortak olan bu sıfatlar nübüvvetin gereğidir.

Peygamberlerin *ismet* sıfatı, onların dini hükümleri tebliğ ederken yanlışlık yapmamaları konusunda Allah tarafından korunmuş ve masum olmalarıyla beraber, saf ve günahsız olmaları şeklinde açıklanabilir.⁴⁴ İnsanlara her konuda, özellikle ilahî buyruklara uyma konusunda, örnek olmakla görevlendirilen peygamberlerin günah işlemeleri, gönderiliş amacına uygun olarak Allah tarafından engellenmiştir.

Peygamberler her bakımdan güvenilir kimselerdir ve asla ihanet etmezler. Onların bu özellikleri *emanet* sıfatı ile açıklanmaktadır.⁴⁵ İnsanlara örnek olmakla görevlendirilen ve bu amaca uygun olarak davranan peygamberlerin güvenilir kimseler olmaları bu niteliklerinin tabii sonucudur.⁴⁶

Peygamberler, Allah’tan aldıkları vahyi, ilahi emir ve yasakları, fazlasız ve eksiksiz tam olarak halka *tebliğ* eder, duyurur ve ulaştırırlar.⁴⁷ Bu sıfatın zıddı “ketm” yani gizlemektir. Kuran-ı Kerim’de Peygamberlerin vahyi tebliğ etmekle yükümlü bulundukları, hiç kimseden korkmadıkları ve insanlara vahiy dışında her hangi bir şey tebliğ etmedikleri bildirilmiştir.⁴⁸

Peygamberler gerçekten insanların en zekisi ve hikmet sahibi olanıdır.⁴⁹ Onlar muarızlarını zor duruma düşüren düşünce ve feraset sahibidirler. Yüklenmiş oldukları nübüvvet görevini yerine getirmeleri, onların diğer insanlardan daha üst seviyede zeka, bilgi ve kavrama düzeyine sahip olmalarıyla mümkündür. Bu da onların zeki ve hikmet sahibi (*fetanet*) olmaları-

44 İmamü'l-Hameyn el-Cüveyni, *el-İrşad*, Beyrut 1995, s.417; Adududdin el-İci, *el-Mevâkıf*, Beyrut 1990, s.358.

45 Gazali, *el-İktisad fî'l-İtikad*, Beyrut 1993, s.224; Şerafettin Gölcük, *İslam Akaidi*, 155.

46 Süleyman Uludağ, *age*, s.188.

47 Ömer Nesefi, *İslam İncancının Temelleri- Akaid*, İstanbul 1986, s.119.

48 Al-i İmran, 79-80.

49 Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm*, s.315.

nı gerektirir. Peygamberler doğru, dürüst kimselerdir ve asla yalan söylemezler(*sıdk*).

Bunların yanında peygamberlere ait müstakil ve caiz olan sıfatlar da vardır. Ayrıca Hz. Muhammed'in, her insanda olduğu gibi şahsi sıfatları olmakla beraber, son peygamber olması dolayısıyla sadece kendisinde bulunan bir takım özellikleri de mevcuttur. Nübüvvet silsilesi onun peygamberliği ile son bulmuştur ve bu hem aklen hemde naklen sabittir.⁵⁰ "Muhammed sizin hiç birinizin babası değil, lakin o Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur."⁵¹ ayeti onun peygamberliğini açıkça ortaya koyduğu gibi, ayette geçen "*hatemü'n-nebi=son peygamber*" lafzı peygamberlik müessesesinin onunla son bulduğunu kesin bir dille ifade etmektedir.⁵² Hz. Peygamberin getirdiği din en üstün ve nesh edici konumdadır ve diğer bütün ilahi dinleri kapsamakla beraber bazı konularda onları nesh edip, yeni hükümler içermektedir. Hz. Peygamberin mesajı tüm insanlardır, yani evrenselidir.⁵³

Diğer bir açıdan Hz. Peygamberin insan olma yönüyle yaşadığı coğrafyanın, içinde bulunduğu toplumun sosyo-ekonomik yapısının ve ait olduğu toplumun kültürünün vs. etkisiyle oluşan kendine ait sıfatları da vardır. Bunlar bir çok etken neticesinde vahiy dışı bir sahada şekillenir. Bu bakımdan Hz. Peygamber için bir çok insani vasıf saymak mümkündür.

Hz. Peygamber'in ümmîlik sıfatı da bunlardan biri olup, Kur'an'da belirtilmiş, var olması yönünden kati bir sıfattır. Fakat bu sıfat ne anlama alınmış ve kullanılmıştır veya nasıl değerlendirilmelidir?

Ümmî kelimesinin anlamlarını ayet ve hadisler ışığında, Hz. Peygamber için İslam toplumunda kullanılmasını da göz önüne alarak irdelediğimizde, kelimenin Arap dilinde kullanıldığı anlamların sadece "okuma-yazma bilmeyen" anlamına kaydığını görmekteyiz. İslam alimlerinin diğer anlamları göz ardı ederek, sadece tek bir anlam üzerinde yoğunlaşmalarında, zamanın şartları içerisinde kelimeye en uygun manayı verme gayretinin önemli bir etken olduğu dikkate alınmalıdır.

Dün olduğu gibi bugün de konuyla ilgili bir takım görüşler açıklanmakta ve Kur'an'ın kaynağı meselesi etrafında okur-yazar olsaydı, risâleti ilahi vahye dayanır mı dayanmaz mı? gibi spekülâtif tartışmalar yapılmakta ve yeni sorunlar gündeme getirilmektedir.

İslam alimleri, müsteşriklerin olumsuz tutumlarından dolayı bu hassas meselede "ümmîlik" kavramını çoğunlukla "okuma-yazma bilmeyen" anlamına almış ve meseleyi böylece baştan çözmeye yoluna gitmişlerdir. Fakat onlar, kavrama bu anlamı verme konusunda hemfikir değillerdir. Bunlardan bir kısmına göre Hz. Peygamber hayatı boyunca ümmî olarak kalmıştır ve asla okuma yazma bilmemektedir. Diğer bir kısmı ise Hz. Peygamberin okuma-

50 Abdullatif el-Harputi, *Tenkihü'l-Kelâm fî Akâid-i Ehl-i'l-İslâm*, s. 250.

51 Ahzap, 40.

52 İsmail Yörük, *Şemseddin Muhammed b Eşref el-Hüseyn es-Semerikandi'nin Belli Başlı Kelami Görüşleri* (Basılmamış Doktora Tezi), s. 34.

53 Gazali, *el-İktisad fî'l-İtikad*, s. 224.

yazma bildiğini veya son dönemlerine doğru öğrendiğini, hatta hesap yapma, şiir söyleme konusunda kuvvet ve iktidara sahip olduğunu savunmaktadır.⁵⁴

Hız. Peygamber, yazılı kültür ve ilahi kitap geleneğinden uzak bir çevrede doğmuş ve büyümüştür. Okuma-yazma bilmemesine rağmen bu kadar mükemmel bir hitap tarzı ile gelmiş ve geçmişi kuşattığı gibi geleceğe de ışık tutan ilahi kitabı getirmesi bu şartlarda onun peygamberliğinin en büyük mucizesi olarak alınmıştır.⁵⁵ Böylece tarih boyunca Hız. Peygamber için ümmîlik, özellikle vahiy öncesi aklının ve gönlünün dış etkenler ve bilgilerden arınmış olması kastıyla okuma-yazma bilmemek olarak değerlendirilmiş ve bundan dolayı onun şahsına ait önemli bir özellik olduğu vurgulanmıştır. Hatta Arap şairlerin bir ifadeyi yazılı metne bakmaksızın aynı kelime ve cümlelerle anlatırken kimi zaman ilave yaptıkları, kimi zaman da eksilttiklerini örnek vererek "Hız Peygamberin ümmî olmasına rağmen Kur'an için bu kıyaslamayı yaptığımızda Allah kelamı olduğundan dolayı aynı düşünce aynı lafızla tekrarlanmıştır" denilmektedir.⁵⁶ Konuyla ilgili görüşleri ve delillerini sırasıyla değerlendireceğiz:

Hız Aişe'den rivayet edilen bir hadiste ilk vahiy hadisesi anlatılırken şu ifadeler dikkatimizi çeker: "...Melek geldi ve 'oku !' dedi. Peygamber 'ben okuma bilmem' diyerek cevap verdi. (Allah Resulü anlatmaya devam ediyor) 'Melek beni tuttu, gücüm tükeninceye kadar sıktı ve sonra bıraktı ve yine 'oku' dedi. Yine 'ben okuma bilmem' dedim. İkinci kez beni tuttu, gücüm tükeninceye kadar beni bir daha sıktı ve sonra bıraktı. Yine 'oku' dedi, ben yine 'okuma bilmem' dedim. Üçüncü kez beni sıktı ve bıraktı ve 'yaratan rabbinin adıyla oku.! O insana bilmediğini öğretti' diye okudu ⁵⁷. Hız Peygamberin okuma-yazma bilmediğini aktaran bu rivayet şu ayetle delillendirilir: "Sen bundan önce ne bir yazı okur ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı batıla uyanlar kuşku duyarlardı."⁵⁸

Ayette Hız. Muhammed'in okuma yazma bilmemesinin hikmeti bu şekilde açıklanmış olmaktadır. Eğer Hız Muhammed, risaletten önce okuma-yazma bilen bir kişi olsaydı, bu haliyle bile onun için "Kur'an'ı uydurmuş veya diğer kitap ve inançlardan almıştır." diyenler, görüşlerini delillendirmiş olacaktı. Kur'an'ın bu ifadesiyle, onun risaletten önceki dönemde okuma-yazma bilmediğinin açık bir şekilde ortaya konduğunu görüyoruz. Zira onun semavi bir kitap okumadığı, çünkü okuma-yazma bilmediği anlatılmış olmakta ve böylece müsteşriklerin yönelttikleri "semavi kitaplardan bilgi ve konu aşırma" suçlamasının dayanaksızlığını ortaya koymaktadır.

İslam düşünürleri Kur'an'da Hız Peygamber için var olan "ümmîlik" sıfatı ve açık olarak okuma-yazma bilmediğini anlatan ayetlerin bulunmasından hareketle ümmîliği, ifade ettiği bir çok anlamdan sadece birine hamlederek

54 Ahmet Önköl, "Hız. Peygamberin Ümmîliği", *SÜİFD*, Konya 1998, Sayı 2, s.249-262.

55 Gazali, age, s.224; Razi, *en-Nübüvvât*, Kahire 1988, s.181.

56 İbn Manzur, age, C. XII, s.34.

57 Buhari, *Bedü'l-Vahiy*, 3; Müslim, *el-İman*, s.152.

58 Ankebut, 48.

okuma-yazma bilmemek manasına almış ve bu şekilde açıklamışlardır. Yani ümmîlik sıfatı ilerleyen dönemlerde okuma-yazma bilmeyen anlamına Hz Peygamber için ıstılahi bir anlama kaydırılmış ve böylece Kur'an, ümmî peygamberin en büyük mucizesi olarak sunulmuştur.⁵⁹ Kur'an'ın içindeki bilgiler sadece o devre değil, günümüze, hatta daha sonraki yıllara hitap etmektedir. Hz. Peygamber okuma-yazma bilen bir kişi olsaydı, Kur'an, Tevrat ve İncil gibi kutsal kitaplardan veya o gün için ilmin ulaştığı bilgilerden esinlenip yazılmış olurdu. Tabii olarak bunun neticesinde yazıldığı devrin ilmi ile sınırlı kalırdı. Kur'an'daki bilgilerin, o günün ilmini içine alıp bugünü de kuşatan, aynı zamanda yarınlardan da haber veren geniş bir yelpazeyi içermesi, onun ilahi kaynaklı olduğunun en büyük delilidir. Nebinin doldurulduğu bilgi, akıl dışı değildir ama, akıl üstüdür. O halde, Nebinin, sözlü ya da yazılı entelektüel bilgiye bulaşmamış olması gerekir. Yoksa, nebinin farklı bir yanı kalmadığı gibi, vahyin de diğer bilgilerden bir farkı kalmaz. Hz. Peygamberin Kur'an mucizesinin temeli, vahiy almazdan önceki dönemde, zamana mahkum olan entelektüel bilgilerden uzak bir zihin yapısıyla sadece Allah'ı tefekkürle vaktini geçirmesidir diyebiliriz.⁶⁰

Hz. Peygamber okuma-yazma bilip din, ilim ve felsefe gibi disiplinlerle uğraşan bir kişi olsaydı, Kur'an'da okuma-yazma bilmediği söylenmezdi. Çünkü hitap ettiği insanlar, bunu dikkate alarak yalan beyanda bulunduğunu ileri sürerlerdi ve hiç kimse ona iman etmezdi. Halbuki yalan söylemeyen, güvenilir biri olduğu tüm Kureyşliler tarafından da kabul edilmiştir. Hz. Peygambere ve getirdiği mesaja şiddetli tepki gösteren müşrik Arapların yaptıkları renkitler arasında ilk dönem için okuma-yazma bilmesi dolayısıyla, Tevrat, İncil veya herhangi bir ilahi kitaptan alıntı yaptığına dair bir iddia yoktur. Görünen odur ki bu iddialar çok sonraları ortaya çıkmıştır.

Hz. Peygamberin tarihi hiçbir vesikada, aleni olarak okuduğu veya yazdığına dair bir rivayet bulunmamaktadır. Kaynaklarda ne yazı yazdığı nüshalar veya notları, ne de yazı araç ve gereçleri ile ilgili bir bilgi mevcuttur. Kur'an'ı yazılı bir metinden okuduğuna dair bir bilgi de kayıtlarda bulunmamaktadır. Bununla beraber Arap yazısının tarihi incelendiğinde Arap yarımadasında milattan sonra 600'lü yıllarda mevcut yazının fazla gelişmediğini ve kullanılmadığını görmekteyiz. el-Vakidi (207/822) Medine'de o devirde 11 şahsın yazı bildiğini kaydeder. İslam geldiği dönemlerde Kureyşliler arasında yazı bilen 17 erkek bulunduğu şeklinde tarihi rivayetler söz konusudur.⁶¹

Ayrıca İslamiyet'in, kadınların okumasını hoş karşılamadığı var sayıldığı için, genelde anneler okur- yazar olmadıkları gibi, özellikle okur-yazar olmayan insanlara ümmî dendiği ve neticede peygamberle ilgili olarak Kur'an'da geçen ümmî sıfatının, onun okur-yazar olmadığı şeklinde⁶² kavramsal anlamdan uzak yorumlar da mevcuttur. Çünkü İslam'ın ilim öğrenme emri

59 Ebu Sena Muhammed Maturidi, *Kitabu't-Temhid fi Kavaidü'l-Tevhid*, Beyrut, 1994, s.90.

60 Yaşar Nuri Öztürk, *age*, 652.

61 Belâzuri, *Futuhu'l-Buldan*, s. 663-664.

62 Ahmet Demirci, *İbn Hazm ve Zahirilik*, s.64.

sadece erkekleri bağlayıcı değildir. Diğer taraftan ümmî kavramı İslam'dan önce de vardı ve hangi anlama geldiği Araplar tarafından biliniyordu.

Hız. Peygamberin okuma-yazma bildiğini ya da sonradan öğrendiğini kabul edenlerin de iddialarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Kur'an'da "*Sen bundan önce okur-yazar değildin.....*" ifadesi ile gelen aye-
te göre, onun risâletten sonraki bir dönemde okuma-yazma öğrendiği kabul edildiğinde, ümmîlik okuma-yazma bilmeyen anlamına sürekli bir vasıf olarak alınamaz. Çünkü onu ümmî olarak nitelendiren A'raf suresinin geliş sırasına göre 39. sure ve "*Sen bundan önce okur-yazar değildin*" şeklindeki ifadenin bulunduğu Ankebut suresinin ise 85. sure olarak inmiş olması da dikkate alınmalıdır. Bu kronojik sıralama da gösteriyor ki Hız. Muhammed, risaletten önce okuma-yazma bilmeyen birisiydi. Ancak risaletten sonra öğrenmiş ve ümmîlik vasfı üzerinden kalkmıştır. Bu yaklaşıma göre A'raf suresinde iki yerde geçen "ümmî" lafzı daha sonra Ankebut süresinde açıklanmış olmaktadır. Daha önce de : irttiğimiz gibi "ümmîlik" Hız Peygamberin şahsî bir özelliğidir. Ayetin başındaki olumsuzluk edatının mutlak oluşu ve ayrıca ayetin ifade tarzı, ayetteki meydan okuma, eleştirme ve uyarma gibi unsurları daha belirgin kılmakta ve Hız. Muhammed'in etrafındakilerin, onun okur-yazar olmadığını, semavi kitapları okuyup yazmak gibi bir alışkanlığının bulunmadığını bildiklerini vurgulamaktadır.

Tarihi bir vakıa olarak Hız. Muhammed'in, Bedir savaşında esir düşüp yazı bilenlerden her birini on Müslümana okuma-yazma öğretmek karşılığında serbest bırakması, onun bu konuya verdiği önemi göstermektedir. Yine kaynaklara göre Hız. Muhammed, Bedir savaşında şehit düşen Abdullah b. Said el-As ve Ubade b. Samit'i yazı öğrenmek üzere tayin etmiştir. Ayrıca kadınlardan da Hafsa'yı bu nedenle görevlendirdiği nakledilmektedir.⁶³ Okuma-yazmaya bu derece önem veren bir Peygamberin kendisini bundan mahrum bırakması, kişinin kendi kendisiyle çelişik olması anlamına gelir. Hız. Peygamber hayatı boyunca hem olumlu ve örnek davranışlarda bulunmuş, hem de bu davranışlara insanları çağırmıştır. Yaşayarak öğretme, onun tebliğ metotlarından birisidir. Olumlu davranışları sadece tavsiye etmemiş, önce kendisi uygulamış ve daha sonra diğer insanlara tavsiye etmiştir. Okuma-yazma konusundaki tavrı da bu doğrultudadır.

Enes b. Malik'ten gelen bir rivayette Resulullah'ın şöyle söylediği nakl olunur: "*İsra gecesi, Cennetin kapısında sadakaya karşılık on, faizsiz borç vermeye karşı on sekiz misli sevap verileceğinin yazılı olduğunu gördüm.*"⁶⁴ Eğer Peygamber okuma-yazma bilmiyorsa, Miraçta bu yazıyı nasıl okumuştur? Bunları okuması onun o zamanda okuma-yazma bildiğini gösterir.

Bazı rivayetlerde, Resulullah'ın bir takım harflerin yazılışıyla ilgili sözleri nakledilmektedir. Bismelenin yazımı noktasında, "س" harfinin belli edilmesi, güzel yazılmasını istemesi vb., Muaviye'ye: "mürekkebi iyi ayarla, kalemi düzgün kes, "ب" yi güzelce belirt, "س" 'in dişlerini göster, "م" 'in gözünü

63 Ahmed b. Hanbel, age, C.5, s.315.

64 İbn Mace, age, es-Sadakat, 15.

doldurma, lafza-i celali “الله” güzel yaz, “رحمن” er-Rahmanı uzatarak yaz, er-Rahmanın yazılışına dikkat et” dediği rivayet edilir.⁶⁵ O, şayet okuma-yazma bilmiyor olsaydı, harflerin yazılışını noktasında estetik tavsiyelerinin olmasından öte hiçbir görüşünün olmaması gerekirdi.

Hudeybiye’de (627) Mekke delegeleri ile antlaşma şartları yazıya geçirilirken Hz. Muhammed katip olarak Hz. Ali’yi çağırdı ve ona besmeleden sonra “Bu, Allah’ın Resulü Muhammed’in Kureyş ile yaptığı antlaşmadır.” diye yazılmasını emretti. Mekkelilerin temsilcisi Süheyl b. Amr bu cümleye itiraz etti ve “Biz senin Allah Resulü olduğunu kabul etseydik, Mekke’ye girmekten alı koymaz, seninle uğraşmaz ve sana tabi olurduk. Bu sıfatı sil, kendi isminle babanın ismini yaz.” dedi. Hz. Muhammed de bunu kabul edip kâtibé “Resulullah” ifadesini silmesini emretti. Ancak Hz. Ali bunu yapmak istemedi ve bunun üzerine Hz. Muhammed “Resulullah” ifadesini sildirdi ve yerine “Muhammed b. Abdullah” şeklinde kendi künyesini yazdı. Eğer okuma-yazması olmasaydı “Resulullah”ı çıkarıp künyesini yazması mümkün olmazdı.⁶⁶

Hz. Muhammed’in vefatından önce İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre hastalığının şiddetlendiği bir dönemde kendisinden sonra yerine kimin geçeceği konusunda tartışan ashâbına: “*Bana bir kalem ve kağıt getirin, size bir kitap (vasiyet) yazayım-yazdırayım ki benden sonra ihtilafa düşmeyesiniz*” demiştir.⁶⁷ İfadenin yazmak-yazdırmak şeklinde değişik varyantlarını görüyoruz. Ancak fiil “كتب” müzari nefsi mütekellim siygasından geldiği için “yazayım” şeklindeki çeviri daha uygun olmaktadır. Bu rivayet, “kırtas” hadisesi adıyla meşhur olmuş ve Şia tarafından Hz Ali’nin hilafetine delil olarak kullanılmıştır. Çünkü onlara göre Hz. Peygamber bir vasiyet yazabilseydi yerine halef olarak Hz Ali’yi bırakacaktı. Bu rivayet doğru kabul edilirse, Hz. Muhammed’in vefatından önce okuma-yazma öğrendiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Müsteşriklerin çoğu Hz. Muhammed’in okuma-yazma bildiğini iddia etmektedir. Buradan hareketle; Hz. Muhammed’in gerçek bir peygamber olmadığı, Kuran’ın onun tarafından uydurulmuş olduğu ya da Kuran’ın Tevrat, İncil gibi yazılı kaynaklardan araklanmış olduğu fikrine ulaşmaya çalışmaktadırlar. Aslında Kur’an bu fikre Ankebut süresi 48. ayette “*Sen bundan önce kitap okur değildin, hâlâ da elinle yazı yazamazsın, öyle olsaydı batıl peşinde koşanlar şüphelenirlerdi.*” diyerek çok önceleri cevap vermiştir. Blachere, Hz. Muhammed’in okuma-yazma bildiğini gösteren alametlerin mevcut olduğu ve ayrıca onun ailesinden amcası Ebu Talip ile oğlu Ali gibi bazı kişilerin de okur-yazar oldukları kanaatine sahiptir. Bu yüzden ona göre Hz. Muhammed’in okur-yazar olmadığını ileri sürmek anlamsız çabadan başka bir şey değildir.⁶⁸ İtalyan tarihçi L. Caetani’nin bu husustaki yorumu ise oldukça

65 Muhsin Demirci, *age*, s.213.

66 Buhari, *age*, Megazil, 43; eş-Şurut, 15; es-Sulh, 6; el-Cizye, 19.

67 es-Şehristani, *el-Minel ve’n-Nihal*, Kahire 1948, C. I, s.12.

68 Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 214.

ilginçtir: "Muhammed'in okuma-yazma bilip bilmediğini tayin etmeye kalkmak beyhude bir gayrettir. Çünkü Muhammed bunu muasırlarından bile saklamıştır. Bununla beraber kanaatimize göre okuma-yazma bilmesi muhtemeldir. Fakat bunu itiraf etmek istememiştir."⁶⁹ Gene Caetani'ye göre, İslam dinini daha kuvvetli şekilde müdafaa etmek için Ku'ran ayetlerinin tamamıyla Allah'tan geldiğini ve insanlarla hiçbir münasebeti olmadığını iddia etmeye kesin olarak lüzum vardır. Muhammed'in İslam propagandasına başlamadan önce İbranice kitaplar okuduğu ve tetkik ettiğini ispatlamak mümkün olsaydı, yeni dinin düşmanları peygamberin yaptığı tebliğlerin Allah tarafından vahyedilmediği, kendi okuduğu kitaplardan aldığı iddiası hususunda ellerine kıymetli bir silah geçirmiş olacaktı. Bu yüzden Hz Muhammed'in okuma-yazma bilmediği iddiasını müdafaa etmek zaruri bir iş olarak düşünülmüştür.⁷⁰

Müsteşriklerin iddiasının temelindeki amacın vahyin kaynağını problemli hale getirmek olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle Hz. Muhammed'in ümmiliği de İslam alimleri tarafından bu konuda çok kuvvetli bir dayanak olarak ele alınmış, bu meselenin arkasına sığınılmıştır. Kuran'ın kaynağı problemini yaşamamak için de, doğumundan ölümüne kadar onun ümmî olduğunu ısrarla vurgulamışlardır.

Kur'an'ın ilahi vahye dayandığı, İslam dininin temelini teşkil eden bir unsurdur. Kur'an bu tartışmalara: "O, kendi rey ve hevasından söz söylemez. Onun söylediği, kendisine Allah tarafından gelen vahiyden başka bir şey değildir"⁷¹ ve "Eğer bazı sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı elbette onun sağ elini (kuvvet ve kudretini) alıverirdik sonra da hiç şüphesiz, onun kalp damarlarını koparırdık."⁷² diyerek vahyin sürekli Allah kontrolünde olduğunu vurgulamak suretiyle cevap verir. Kur'an başka bir yerinde Nuh tufanını anlattıktan sonra: "İşte bu, sana vahy ettiğimiz gayb haberlerindendir."⁷³ ifadesi vahyin kaynağını ortaya koymaktadır. Hatta Hz. Peygamber'e hitaben bir konuda: "Biz Musa'ya vahy ettiğimiz zaman sen, Tur'un batısında hazır değildin; görenlerden de değildin."⁷⁴ diyerek onun sadece tebliğ görevi ile görevlendirilmiş bir elçi olduğu da hatırlatılmaktadır. Yine Kur'an, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin sıhhati ve delili olarak Ankebut suresinde onun okuma-yazma bilmediğini, şayet bilse idi kalbinde kötülük olanların bundan faydalanacaklarını, ona karşı Kuran'ı bir yerlerden alıp yazmakla ithamda bulunacaklarını dile getirmektedir. Arap yazısının gelişim süreci Hz. Peygamber dönemindeki bedevi Arap toplumunun kültür seviyesi, okur-yazar oranı, dini durumu, sosyal hayatları, geçim kaynakları ve yaşayış tarzları gizli değildir. O günün şartlarında gelişmemiş ve ilkel bir yazı çok az sayıda insan tarafından biliniyor, nadiren ihtiyaç olduğunda kullanılıyordu. İhtiyaç olduğunda diyoruz çünkü, o günkü yaşam tarzında yazıya çok ciddi bir ihtiyaç da yoktur.

69 L. Caetani, *İslam Tarihi*, C. IX, s. 163.

70 L. Caetani, *age*, C. IX, s. 60.

71 Nisa, 3-4.

72 Hakka, 44-45.

73 Hud, 50.

74 Kasas, 44.

Kanaatimizce Hz Peygamber vahiy öncesi dönemde okuma-yazma bilmemektedir. Ancak onun vahiy sonrası dönemde üstlenmiş olduğu misyon gereği eğitime son derece önem veren bir kişi olarak bundan uzak kalması düşünülemez. Çünkü Hz. Peygamber özellikle Medine’de İslam’ı tebliğle birlikte Müslümanları bilim ve kültürde ilerletme gayreti içerisine girmiştir. Meselenin daha iyi anlaşılması için okuma ve yazma kavramlarını birbirinden ayırmakta fayda görmekteyiz. Bazı insanlar sınırlı okuma becerisine sahipken yazamazlar, bazı insanlar da sınırlı yazma becerisiyle yazdıkları yazıdan başkasını okuyamazlar. Bu konuya örnek olarak günümüzde Kur’an okumayı bilmesine rağmen Arapça yazı yazamayan binlerce insanla, güzel sanatlarla uğraşıp okuyamadığı halde hüsnü hattı taklit ederek Arapça yazı yazanları verebiliriz. Peygamberin okuma bilmesi ile yazma bilmesi arasında olumlu bir bağlantı olmasına rağmen, biri diğerinin varlığı için gereklilik doğurmamaktadır. Netice itibariyle Hz Peygamber edindiğimiz bilgilere göre hayatının sonlarına doğru okumayı sökmüş olmalıdır. Yazı yazmak biraz da uzmanlık ve eğitim isteyen bir iş olduğundan basit bir yazı becerisine sahip olmasının da mümkün olduğunu düşünüyoruz.

SONUÇ

Ümmîliğin, lafız itibariyle Kuran’da yer alan, Hz. Muhammed’e genel olarak onun mensup olduğu topluma nispet edilen bir vasıf olduğunu görüyoruz. Bu kavram; semantik açıdan okuma-yazma bilmeyen, annesinden doğduğu gibi saf ve temiz kalmış, Mekke’ye mensup, Araplardan olan, kitabî bilgilerin eğitimini almamış kişi, içersinden çıktığı toplumun lideri olan vb. gibi bir çok anlamı içerisinde barındırmakta ve kelimenin bulunduğu duruma göre bu anlamlardan biri kullanıldığında cümlede bütünlük sağlanabilmektedir.

Bu anlam kaosu içerisinde Hz. Peygamberin ümmîliği, çoğunlukla onun okur-yazar olmadığı şeklinde yorumlanmış, diğer anlamlar göz ardı edilmiştir. Fakat Kur’an, onun vahiy öncesi okuma-yazma bilmediğini açık bir şekilde ifade ettiğine göre, ümmîliğin bu manada yorumlanması isabetli bir açıklama olmasa gerektir. Çünkü Kur’an bu sıfatı sadece Peygambere değil, aynı zamanda onun içinde yetiştiği topluma da yüklemiştir.

Hadislerde geçen “*ümmî*” ve “*ümmiyyun*” kelimelerinin anlamlarını değerlendirdiğimizde, “*ümmiyyun*” kelimesiyle Hz Peygamberin içinde yaşadığı, okuma-yazma oranının düşük, dinî ve felsefî dış etkilerden uzak, Mekke’ye mensup olan Arap toplumunun kastedildiğini belirgin olarak görmekteyiz. Bununla beraber bu anlamda Hz. Peygamberin de şahsına ait ve insani yönüyle ilgili bir sıfat olan ümmîliğini, bu topluluğun ümmî olmasına dayandırmak mümkündür. Çünkü Hz Peygamber ümmî olan Araplardandır, onlardan biridir yani o toplumun bir parçasıdır.

Ümmîlik sıfatı ister okuma-yazma bilmeme, ister yukarıda sayılan diğer anlamlara alınsın ne Hz Peygamber ne de diğer peygamberlerin nübüvvet görevi için vacip bir vasıf değildir. Kelimeyi hangi anlama alırsak alalım bu

konuda genelleme yapılamaz. Peygamberler arasında okuma-yazma bilen ya da bilmeyenler vardır. Ya da Araplardan olan veya olmayan veyahut yazılı metinlerden eğitim alan veya almayan olabilir, fakat bütün bunlar onların risaletini etkilemez. İsmet sıfatındaki masumluk peygamberlerin geçmiş günahlarının affedilmiş olması ve gelecekteki davranışlarının hatadan korunmasıyla açıklandığından saf olmak anlamına peygamberler için bir genelleme söz konusu olabilir fakat bu anlam ümmî olmakla vasıflandırılan diğer gruplar için geçerli değildir.

Aynı zamanda Kur'an'da ismi geçen Yusuf, Musa, Davud ve Süleyman gibi peygamberlerin devlet yönetiminde üst kademelerde görev aldıklarını biliyoruz. Toplumun en üst tabakasına mensup olan bu kişilerin hayat şartlarının yüksek olduğunu, devrin imkanları ölçüsünde iyi bir eğitim aldıklarını düşünebiliriz. Netice itibarıyla Hz. Peygamberin taşıdığı şahsi bir çok özellik diğer peygamberlerde de farklı bir takım özellikler olarak bulunur.

Hadislerde ve farklı rivayetlerde bulunan okuma-yazma bilmemek anlamı içeren yorumlarla ümmîlik kelimesi sanki birbirinin tamamlayıcısı olarak değerlendirilip kaynakların bir çoğunda okuma-yazma bilmeyen anlamına alınmıştır. Bundan dolayı okuma-yazma bilmeyen peygamber veya okuma-yazma bilmeyen toplum olarak yorumlar yapılmış ve son dönemlerde tartışılan Kur'an'ın kaynağı problemine de bu şekilde cevap verilmeye çalışılmıştır.

O dönemdeki sosyal şartlar da bu kelimenin okuma-yazmayı çok az sayıda kişinin bildiği, Mekke'ye mensup olan insanlar arasından çıkan Hz. Peygamber ve içinden çıktığı topluluk anlamına alınmasını daha uygun kılacaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi "ümmî" kelimesi, o bölgede yaşayan Arap olmayan unsurlar tarafından Araplar için kullanılan bir kelimedir. Kanaatimizce bu metindeki "ümmiyyun" lafzı o topluluğun genel bir vasfıdır.

Yahudiler, müşrik olan veya olmayan Araplar için okuma-yazma bilmeyen Mekke'ye mensup olan kişi anlamına alınabilecek olan ümmîlik vasfını Hz. Peygamber için genel bir anlamda yorumlamak gerekirse kanaatimizce kelime, daha önce kendilerine bir peygamber ve kitap gönderilmemiş, her hangi bir dine mensup olmayan, yazılı bir eğitim almamış Araplardan olan kişi anlamına açılım vermektedir.

Hız Peygamber ümmîdir çünkü ümmî bir toplumda doğmuştur, okuma-yazma bilmediğinden dolayı kitabı ilimleri öğrenmemiştir, annesinden doğduğu gibi saf kalmış kötülöklere bulaşmamıştır, çünkü ismet sıfatı ile vasıflandırılmıştır. Ümmîdir, çünkü Yahudilerden değil Araplardandır.